

بررسی تأثیر اندیشه‌های سعدی بر آثار ویکتور هوگو

مریم کفشدوز زرین*

تاریخ دریافت: ۹۶/۱۲/۱۲

تاریخ پذیرش: ۹۷/۴/۲۴

چکیده

نهضت ترجمه شاهکارهای ادبیات فارسی که با ترجمه «گلستان» سعدی در سال ۱۶۴۴ آغاز شده بود توجه کانون‌های ادبی نقد و نقادی فرانسه را برانگیخت و آنان را وادار به پژوهش در منابع تاریخی ایران نمود. در این میان شاعران و نویسندگان بزرگی چون ویکتور هوگو، مارسیلین بردوالمر، هانری دوموسه، لافونتن و... از جمله شاعران و نویسندگان رمانتیک فرانسه‌اند که تحت تأثیر آرای مشرقیان از پیشگامان ادبیات در این زمینه به شمار می‌روند. در این مقاله تأثیرگذاری سعدی بر ویکتور هوگو و نموده‌ها و جلوه‌های آن بررسی و نقد شده است. در ضمن آن نشان داده شده است که ادبیات ایران ویکتور هوگو را چنان تحت تأثیر قرار داده که وی تعداد قابل توجهی از آثار خود را با الهام از ادبیات فارسی و به خصوص آثار سعدی نگاشته است. مقاله با پرداختن به مفاهیم و موضوعات مشترک در آثار سعدی و ویکتور هوگو در صدد نشان دادن ابعاد مختلف تأثیرپذیری هوگو از سعدی برآمده است.

کلیدواژگان: فرانسه، ویکتور هوگو، سعدی، بینوایان، ادبیات تطبیقی.

مقدمه

از دوران حکومت صفوی میان ایران و فرانسه ارتباطات و تعاملاتی وجود داشت. ترجمه آثار و سفرنامه‌های ایرانی باعث توجه و علاقه شاعران و نویسندگان فرانسوی می‌شد که به دنبال پژوهش‌های شرق‌شناسی بودند.

اگر بخواهیم این تأثیر و تأثر را بررسی کنیم پیش از هر چیز باید به جنبه‌های اندیشه‌ای و آرمانی آثار ایرانی که آثار غربی را تحت سیطره خود درآورد اشاره کنیم. همچنین چگونگی این تأثیر و تأثر مطرح می‌شود. «ادبیات کلاسیک ایران در حد کمال مورد توجه ایران شناسان قرار گرفت؛ در این میان «گلستان» سعدی نخستین اثری بود که با ترجم خود فرانسویان را با آثار شعرای بزرگ ایرانی آشنا کرد. اینکه چگونه اندیشه‌های یک شاعر ایرانی محافل غربی را بدان گونه تحت تأثیر خود قرار می‌دهد از مسائلی است که باید به دیده توجه بدان نگریست. چه خصوصیات و ویژگی‌هایی در آثار سعدی بوده است که او را شاعر محبوب منتقدان غربی می‌ساخت؟ به گونه‌ای که اندیشه‌های او را می‌ستودند و از اندیشه‌های زیبای او در آثار خود بهره می‌بردند؟

هوگو آگاه‌ترین شاعر اروپایی نسبت به کشورهای خاور زمین بود. او همه آنچه را که درباره شرق و درباره ایران و شاعران ایرانی خوانده بود به کار بست و از مجموع آن‌ها «شرقیات» یکی از زیباترین آثار خود را پدید آورد. اقتباس او از شاعران مشرق زمین به شرح و تفسیر مضامین اشعار آن‌ها محدود می‌شد و این کاری است که در مورد مضامین برگرفته از سعدی شیرازی کرده است. نخستین این مضامین از ناپایداری جهان و گذار عمر و پوچی قدرت‌ها و آرزوها حکایت می‌کرد. هوگو می‌دانست که باید گلستانی بسازد: «باید گلستانی ساخت که باد خزان را بر ورق او دست تطاول نباشد و گردش زمان عیش ربیعش را به طیش خریف مبدل نکند» (حدیدی، ۱۳۹۳: ۲۹۹).

بیان مسأله

«نخستین بار آندره دوریه با ترجمه «گلستان» سعدی نشان داد که آثار ادبی فارسی چگونه از سرحد‌های خود بیرون رفته و به گونه‌ای که آثار و اندیشه‌های شاعران غربی را تحت تأثیر خود قرار دادند. نویسندگانی چون ویکتور هوگو، آدولف آوریل به ویژه ژوزف

آرتور دوکوبیز تحت تأثیر ادبیات ایران، آثار ارزنده‌ای پدید آوردند؛ همچنین رسالاتی در مورد سعدی نوشته شد که به تحقیق در مورد وی می‌پرداختند» (www. javaneirani. com).

«هوگو فارسی نمی‌دانست و مستقیماً به آثار سعدی و دیگر شاعران ایرانی دسترسی نداشت، اما به محافل خاورشناسی رفت و آمد می‌کرد و دوستانی مانند ارنست فوئیته و ژول مول او را در این کار یاری می‌دادند. نکته‌ای که به خصوص در «شرقیات» او جلب توجه می‌کند این است که در نسخه خطی بازمانده از کتاب هوگو؛ پس از درج عنوان کلی؛ نخست مضامین برگرفته از سعدی را آورده و سپس فهرست اشعار را، امری که نشان می‌دهد تأثیر سعدی در هوگو چیزی بیش از اقتباسی ساده و یا همنوایی دو شاعر بزرگ در مورد موضوعی معین بوده است» (حدیدی، ۱۳۹۳: ۳۰۰).

نهضت خاورشناسی در این دوره کم‌کم اوج می‌گرفت؛ پس هوگو همه آنچه را که درباره شرق، درباره ایران و درباره شاعران ایرانی خوانده بود به کار بست و از مجموع آن‌ها شاهکار خویش «شرقیات» را پدید آورد.

«تأثیر مطالعات ایرانی هوگو در اشعارش مشهود است. اصولاً جاذبه دیباچه «گلستان» و آنچه سعدی در وصف باغ و بوستان آورده است چنان بود که رفته رفته مضامینی مانند گل و بلبل و نسیم سحری در اشعار فرانسویان راه می‌یافت و داستان‌های بسیاری به شاعران رمانتیک الهام می‌بخشید» (همان: ۳۰۰).

«هوگو سراینده شرقیات بود مجموعه‌ای که نامش به تنهایی از دین هوگو به شاعران مشرق زمین حکایت می‌کرد» (همان).

آنچه که سعدی را در میان غربیان عزیز می‌سازد روح تعلیمی اوست که در داستان‌ها و حکایت‌های او آشکار است. «لافونتن از دسته‌ای از این داستان‌ها یکجا الهام می‌گیرد که شامل دستورات اخلاقی و اجتماعی است. هر کسی در طول زندگی خود پیوسته از وجود دو نیروی اهریمنی در نهاد خود رنج می‌برد. یکی عشق و دیگری جاه‌طلبی» (همان: ۷۶).

از آنچه که در اندیشه‌های لطیف سعدی به چشم می‌آید حکمت عملی اوست که با لطافت تمام و در قالب پند و اندرز و نصیحت گفتن اجتماعی و انتقادی اشعار او را تعالی

می‌بخشد بدان گونه که نویسنده و شاعر بزرگی همچون ویکتور هوگو را که از شاخص‌ترین ادبای زمان خود در فرانسه به شمار می‌آمد به تقلید و تحسین وامی‌دارد. فدر نویسنده مشهور اروپایی، داستانی بدین مضمون دارد: «شخصی شیشه‌ای خالی در راه می‌یابد و پس از آنکه آن را می‌بوید می‌بیند بوی عطر می‌دهد و نتیجه می‌گیرد که این شیشه به خاطر همنشینی با عطر، خوشبو و عطرآگین شده است» (<https://hawzah.net>).

انسان پس از خواندن این داستان، بی‌درنگ به یاد شعر معروف سعدی می‌افتد:

گلی خوش بوی در حمام روزی	رسید از دست محبوبی به دستم
بدو گفتم که مشکی یا عبیری	که از بوی دلاویز تو مستم
بگفتا من گلی ناچیز بودم	ولیکن مدتی با گل نشستم
کمال همنشین در من اثر کرد	وگر نه من همان خاکم که هستم

(گلستان، دیباچه)

پیشینه تحقیق

در کتاب «از سعدی تا آراگون» اثر دکتر جواد حدیدی، روابط فرهنگی و ادبی ایران و فرانسه را در طول چهار قرن در اوایل قرن هفدهم تا اواخر قرن بیستم بررسی شده است که نویسندگان فرانسوی با دیدی بهتر و بازتر درباره ادبیات اقوام و ملت‌های دیگر قضاوت می‌کردند.

تأثیر ویکتور هوگو از سعدی

هوگو نویسنده اروپایی است که از داستان‌های سعدی تأثیر پذیرفته است. این نویسنده مشهور فرانسوی در داستانی می‌گوید «گوشه خلوت دریا و نغمه امواج کف‌آلود» در پیش عظمت آفرینش به آهنگ خدایی ترنم می‌کنند.

هوگو در این داستان، صدای امواج دریا را تسبیح خداوند می‌داند که ما را به یاد حکایتی زیبا از «گلستان» می‌اندازد. هوگو در فرانسه قرن نوزدهم میلادی، بی‌عدالتی‌ها، نابرابری‌های طبقاتی، ظلم زیاده از حد طبقه حاکم و ثروتمند بر قشر دون پایه، و فقر

اکثریت مردم، را در رمان «بینوایان» با لحنی گزنده به نمایش می‌گذارد. سعدی این سخن‌سرای برجسته ایرانی نیز با اندیشه‌های اخلاقی و زهدمدارانه خویش که در پی قدرت ستیزی و ظلم ستیزی و مبارزه با نفس و دنیاگرایی بود با تمام حاکمان ظالم زمان خویش می‌ستیزد و انسان را به تواضع و خشوع و روی‌گردانی از تمتعات نفسانی فرا می‌خواند. وی آنقدر با تعابیر لطیف خویش در گستره سخن فارسی تأثیر و نفوذ دارد که آوازه سخنش محافل ادبی فرانسوی را که خود نیز به دنبال چنین اندیشه‌ای بودند تحت تأثیر قرار می‌دهد و تحسین آن‌ها را برمی‌انگیزد. شاعر برجسته فارسی آنجا که لب به نصیحت می‌گشاید چنان لطیف و ظریف سخن می‌گوید و سخنش به طرز می‌گراید که سخنش تلخ نمی‌نماید.

سعدی در پی تکامل روحی انسان است؛ انسانی که در آغاز با یکتاپرستی خویش بعد روحانی خویش را به اثبات رساند اکنون در این جهان مادی باید در پی فضیلت و معرفت و شناخت باشد. وی انسان را به درجه‌ای فرامی‌خواند که غریبان نیز به همنوایی با او برمی‌خیزند. از ویژگی‌های رمانتیسم سوز و گداز عاشقانه است. از یک طرف هوگو مهم‌ترین نویسنده رمانتیک جهان به حساب می‌آید و از طرف دیگر اشعار سعدی نیز همان ویژگی‌های رمانتیسم هوگو را به نمایش می‌گذارد.

«هوگو بر آن است که افق‌های اندیشه انسانی در آثار شاعران مشرق زمین و از جمله سعدی نشان دهنده عشق و توجه آنان به تعالی انسان است» (www.mehrnews.ir).
سعدی نیز در غزلیات خود مقامی شامخ و آسمانی به معشوق خود می‌بخشد. او آنچنان عشق را باور دارد که سعدی؛ او معتقد است عشق می‌تواند انسان را تا مقام خدایی تعالی بخشد.

اگر حکایت‌های «بوستان» و «گلستان» را بخوانیم سراسر آن‌ها با روح انسان دوستی و انسان‌گرایی سعدی آمیخته است. همان چیزی که غریبان را متأثر از خود کرده است. ویکتور هوگو و سعدی هر دو مصلح اجتماعی بودند. به نظر می‌رسد هوگو به شدت از طرفداران متعصب آزادی به شیوه ولتر بود. آثار ویکتور هوگو، به بسیاری از افکار سیاسی و هنری رایج در زمان خویش اشاره دارد. سعدی نیز در کنار دو اثر برجسته خود «بوستان» و «گلستان»، کتاب «نصایح الملوک» خود را به اندیشه‌های سیاسی اختصاص

داده؛ وی اصول تهذیب اخلاق را با شیوه‌ای استادانه و با دلکش‌ترین عبارات به رشته تحریر کشیده است. آنچنان که ویکتور هوگو نیز ندای آزادی‌خواهی و رهایی بشر از بندها و ذلت‌ها را سر می‌دهد.

هوگو سعدی را به خوبی شناخته بود و در سراسر دیوان اشعار خویش متأثر از وی است. آنچنان که سعدی خود را در سیطره غزلیات پرشور خویش به خوبی نمایان می‌سازد. هوگو معتقد است در باورداشت سعدی، این فرمانروای ملک سخن پارسی، عشق از مفاهیم اساسی زندگی است. سعدی غزلیات مفصلش را بی دریغ به الفاظ لطیف و شیرین عاشقانه درآمیخته است. او معشوق خود را با سوز و گدازی که بر دل خواننده خویش تأثیر می‌گذارد می‌پرستد: «نه اگر امید دارد که رها شود ز بندت» (غزلیات).

هوگو نیز عشق را ماهیت انسان می‌داند. «هر دو پیوسته به آدمی می‌اندیشند که برای زیستن باید به دنبال خوشبختی بگردد و هوگو این خوشبختی را در آثار مشرق زمین و بالخاصه سعدی می‌بیند و آن را ارزنده می‌یابد. آنچنان که شرق بهانه‌ای می‌شود برای تخیلات آرمانی ویکتور هوگو» (جواری و حیدر نژاد، ۱۳۸۹: ۵). دادگری در جهان اندیشه سعدی مطلوب است و سودمند و بیداد زشت و زیان. ویژگی سهل و ممتنع کلام سعدی ویکتور هوگوی فرانسوی را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد. او همواره مثل سعدی می‌اندیشد که افتادن آدمی از پایگاه والای انسانی و فرورفتن در ورطه حسیض و نیستی در گرو ستمگری در حق مردم است. در نظر سعدی «پاس خاطر درویشان را داشتن از شرایط انسانیت است» (سروستانی، ۱۳۸۲: ۸۲).

«آری آثار سعدی آینه تمام‌نمای فرهنگ ایرانی در دوره اسلامی است. وی در پیام‌هایی که به خوانندگانش می‌دهد بارها و بارها آشکارا و نهان از آیات قرآن و احادیث نبوی و روایات اسلامی شاهد می‌آورد» (همان: ۹).

هوگو همچنان به شرق شناسی تعصبی ویژه دارد؛ او همچنان در اندیشه اوج و پرواز است و برای رهایی از این بند گسیخته و بی‌سامان که بشریت را در تنگنای خود گرفته و او را به فرود و نشیب می‌برد، همچنان به شرق روی می‌آورد احساس بارور سعدی در روح و تفکر او تجلی دارد. به گونه‌ای که شاعر مسیحی قرن نوزدهم مجموعه سال نهم هجرت خود را می‌سراید که شعر بلندی است در وصف پیامبر. سراسر این اثر بزرگ

نشان دهنده تفکر ژرف مذهبی اوست. هوگو مردی آزاداندیش است. بی‌تعصبانه از سعدی تبع می‌گیرد؛ او بر آن می‌شود تا اندیشه‌های مذهبی خویش را متأثر از آرای سعدی بارور سازد.

به قول مونتسکیو «چه خوشبخت هستند مردمی که در ایران به سر می‌برند» (حدیدی، ۱۳۹۳: ۱۲۳). هوگو تصویر شرق و سعدی را مدینه فاضله خویش می‌انگارد و به جست‌وجوی روشنایی و نیکی در آنجاست به گونه‌ای که افسانه قرون خود را نیز متأثر از همین می‌سراید و «خود در توصیف شاهکارش گفته است: «کتابی است در شکوفایی انسان‌ها، در طول قرن‌ها» انسان‌هایی که از ظلمت رهایی می‌یابند و به سوی نور رهسپار می‌گردند:

در خواب دیدم که دیوار قرن‌ها در نظرم پدیدار شد

دیواری از گوشت تازه و از سنگ خارا» (همان: ۱۲۹).

«گلستان» و «بوستان» سعدی بیش از هر چیز منادی حقیقت هستند حقیقتی که انسان را به عدالت فرامی‌خواند. تا بر سیاهی‌های نشأت گرفته از روزگار فائق آید. افکار سعدی چراغ راه آدمی است که به دنبال روزه‌ای است تا خویشتن خویش را از قید و بندهای زندگی مادی برهاند، و باعث تکامل معنویت انسان شود؛ و این جز در سایه انسان‌دوستی و نوع‌دوستی حاصل نمی‌شود. چنانکه در حکایتی از دو برادر نام می‌برد که یکی عادل است و دیگری ظالم.

چنین سیری در اندیشه‌های هوگویی نیز به چشم می‌خورد. او نیز نیک و بد و زشت و زیبا را در کنار هم می‌نهد، هوگو انسان را موجودی نیک فطرت می‌شمرد. «شخصیت‌های رمان‌های او مظاهر دردی فلسفی‌اند که دامنگیر انسان می‌شود» (http://akharinkhabari.a.n.ir/book/2985168)'d,li). «هوگو برای نوشتن بزرگ‌ترین رمان خود یعنی بینوایان برنامه می‌ریزد». او که در دیوان «شرقیات» خویش از مظاهر روشنی و درخشندگی شرق بهره گرفته بود، و دیوان «شرقیات» خود را همچون اشعار شاعر ایرانی الهام بخش خویش آراسته به انواع جلوه‌های رنگین و گل‌ها و شهدها کرده بود تا جهانی تخیل‌آمیز را بیافریند در رمان بینوایان خویش راه سر و سامان دادن به بی‌سامانی‌های اجتماعی را پیمود» (همان).

نمی‌توان صرفاً پذیرفت که هوگو در این داستان خویش از سعدی متأثر بوده باشد. اما سعدی داستانی دارد که پارسایی به دزدی یاری می‌کند و تم اصلی بینوایان هوگو نیز برخاسته از همین موضوع بوده است. موضوع دیگری که در اینجا جلب نظر می‌کند نگاه زیبایی‌شناسانه هر دو شاعر است. سعدی نرم و لطیف در مورد زیبایی معشوق خویش سخن می‌راند و این معشوق او تجسمی از آرمان‌های الهی اوست که راز زیبایی حق را جلوه‌گر می‌سازد.

چه فتنه بود که حسن تو در جهان انداخت

که یک دم از تو نظر بر نمی‌توان انداخت

(فروغی، ۱۳۸۲: ۱۶)

غزلیات او اثر بدیعی در ادبیات جهانی است که رنگ و بوی خاص احساسات لطیف شاعر را بیان می‌سازد. این ویژگی مشترک آثار هوگو نیز هست. هوگو با بیانی ژرف و زیبا صحنه‌های زیبای عصر خود و عواطف و احساسات مردم زمان خویش را دریافته و این نگاه زیبایی‌شناسانه خود را در آثار خویش به تصویر می‌کشد.

و سرانجام اینکه هوگو همواره رؤیای زیبای نیکاندیشی بشریت را در سر دارد او همواره در جدال میان نیروهای اهریمنی و پلید در پی روشنایی نوید بخش انسان‌هاست که با غلبه دین و ایمان و پیوند بشریت با انسانیت در زیستن خویش میسر می‌شود که بخشی از آن را در سعدی می‌یابد.

نتیجه بحث

ترجمه آثار فارسی در جهان غرب باعث چالش‌ها و رویکردهای نوینی در عرصه ادبیات جهانی شد که برخی دستاوردهای آن اقتباس شاعران و نویسندگان اروپایی از آثار ادبی فارسی بود. این ترجمه‌ها نقش ارزنده آثار ادبی فارسی را در میان سخنوران غربی نشان می‌دهد. از دستاوردهای این تحقیق، پژوهش در آثاری بوده است که نشان می‌دهد ادبای غربی که در پی دین و اخلاق و اندرز بودند بی‌تأثیر از شائبه شاعران و نویسندگان ایرانی نبوده‌اند؛ و این تأثیر خود را در آثاری که شاعران و نویسندگان دوره

رمانتیک آفریدند بیش تر نشان می‌دهد. زمینه اصلی پژوهش نشان دهنده نقش برجسته سعدی در ادبیات فرانسه است.

کتابنامه

- حدیدی، جواد. ۱۳۹۳ش، *از سعدی تا آراگون*، چاپ سوم، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- شفا، شجاع الدین. ۱۳۳۳ش، *دیوان اشعار ویکتور هوگو*، چاپ اول، تهران: ناشر معرفت.
- کمالی سروستانی، کورش. ۱۳۸۲ش، *سعدی شناسی*، دفتر سوم، شیراز: مرکز سعدی شناسی.
- فروغی، محمدعلی. ۱۳۸۲ش، *غزلیات سعدی*، تهران: نشر ققنوس.
- فروغی، محمدعلی. ۱۳۹۵ش، *قصاید سعدی*، تهران: نشر ققنوس.
- محمدی اشتهاردی، محمد. ۱۳۷۴ش، *حکایت‌های گلستان سعدی*، قم: نبوی.
- یوسفی، غلامحسین. ۱۳۵۹ش، *بوستان سعدی*، بوستان سعدی، تهران: انتشارات انجمن استادان زبان و ادبیات فارسی.

سایت‌های اینترنتی

- <http://akharinlkhbar.ir/book/2985168>
- <http://hawzah.Net/fa/Magaziniew/3289/4763/39196%D9%>
- <http://mehrnews.ir>
- <http://ibna.iri>
- <http://Javaneirani.com>

مقالات

- جواری، محمدحسین و محمد وحیدنژاد. ۱۳۸۹ش، «مطالعه و بررسی تصویر شرق در آثار ویکتور هوگو»، فصلنامه پژوهش‌های زبان و ادبیات تطبیقی، سال اول، شماره ۱.

Bibliography

- Hadidi, Javad 2014, from Saadi to Aragon, third edition, Tehran: University Publishing Center.
- Shafa, Shuja al-Din. 1954, Victor Hugo Poetry Divan, first edition, Tehran: Maarefat Publisher.
- Kamali Sarvestani, Kourosh. 2003, Saadi Studies, Third Office, Shiraz: Saadi Studies Center.
- Foroughi, Mohammad Ali 2003, Saadi Ghazals, Tehran: Ghoghnnus Publishing.
- Foroughi, Mohammad Ali 2016, Saadi's poems, Tehran: Ghoghnnus Publishing.
- Mohammadi Eshtehardi, Mohammad 1995, Tales of Golestan Saadi, Qom: Nabavi.
- Yousefi, Ghulam Hossain 1980, Boostan Saadi, Tehran: Publications of the Association of Persian Language and Literature Teachers.

Website

<http://akharinkhabar.ir/book/2985168>

<http://hawzah.Net/fa/Magaziniew/3289/4763/39196%D9%>

<http://mehrnews.ir>

<http://ibna.iri>

<http://Javaneirani.com>

Articles

Javari, Mohammad Hossein and Mohammad Vahidnejad. 2010, "Study of the image of the East in the works of Victor Hugo", Quarterly Journal of Comparative Language and Literature Research, First Year, No. 1.

Investigating the Influence of Saadi's Thoughts on Victor Hugo's Works

Maryam Kafshdooz Zarrin

Post Graduate, Persian Language and Literature, Payam e Noor University, Tabriz

Abstract

The movement of translating masterpieces of Persian literature, which began with the translation of Saadi's "Golestan" in 1644, attracted the attention of the French literary centers of criticism and forced them to study the historical sources of Iran. Among them, great poets and writers such as Victor Hugo, Marceline Bradwalmer, Henri de Mousse, Lafontaine, etc. are among the French romantic poets and writers who, under the influence of Orientalist views, are among the pioneers of literature in this field. In this article, Saadi's influence on Victor Hugo and its manifestations and effects are examined and criticized. In addition, it has been shown that Iranian literature has influenced Victor Hugo so much that he has written a significant number of his works inspired by Persian literature, especially Saadi's works. The article deals with common concepts and issues in the works of Saadi and Victor Hugo and seeks to show the different dimensions of Hugo's influence from Saadi.

Keywords: France Victor Hugo Saadi Binavayan Comparative Literature.